

Nikola Pantelić

KOMUNIKACIJSKA ULOGA NARODNE UMETNOSTI

U savremenom svetu izražena je zainteresovanost i potreba upoznavanja etnografskih kulturnih dobara, a posebno za ona kroz koja je iskazano umetničko izražavanje. Među njima je znatan broj predmeta tradicionalnog likovnog stvaralaštva. Ovo dolazi otuda što društvu nije potrebno, niti je moguće samo nastojanje za prevazilaženjem i izmenama postojećeg, dostignutog, bez očuvanja, održavanja i prenošenja kulturnog nasledja novim naraštajima.¹ Ta nastojanja bila su još prisutnija u manje razvijenim društvenim sredinama zato što bi unošenje stranih i nerazumljivih novina bez društvene regulative dovelo u pitanje sposobnost daljeg razvitka i održavanja zajednice. Nastajanje novog neminovno u sebi sadrži tekovine prošlog, pa i ukinutog. Samo tako je moguće proširivati granice stvaralaštva i njegovog neodvojivog dela umetnosti.

Likovna narodna umetnost iskazuje i dopunjuje misli, osećanja i opažanja sveta pojedinaca i društvene zajednice preneti na određene materijale. Služi za predavanje poruka i sporazumevanje na sebi svojstven način, preko oznaka i jezika koji se ne može doslovno prevoditi na druge načine iskazivanja. Simbolika slaganja boja, značenje likova i ukrasa kao i njihove skladnosti ne mogu izazivati ista osećanja i asocijacije kao muzika ili reč, mada se podjednako možemo diviti i uživati u jednom kao i u drugom. Saznajemo možda i iste poruke, ali ih doživljavamo na različite načine. Takođe, pojedina značenja postaju mnogo manje razumljiva izvan sadržaja kulture određene sredine zato što se u narodnoj umetnosti pored likovnih i estetskih ogledaju i drugi lokalni sadržaji koji određuju njeno potpunije razumevanje.² Pred nama se pojavljuje u materijalizovanom obliku, kao predmet, lik, šara, kompozicija likova i ukrasa, sklad polihromije, sklop različitih materijala u posebnoj formi, gotovo uvek sa značenjima koja se mogu "pročitati" na određeni način jer govori sopstvenim "jezikom", jezikom simbola. E. From, raspravljajući o značenju i razumevanju snova i mitova u svojoj knjizi "Simbolični jezik", između ostalog piše: "To je jezik, koji ima drukčiju logiku od

Nikola Pantelić

konvencionalnog jezika kojim govorimo u toku dana, logiku u kojoj nisu vreme i prostor vladajuće kategorije već intenzitet i asocijacije. To je jedini univerzalni jezik koji je ljudska vrsta ikada razvila, isti za sve kulture i u celokupnoj istoriji. To je jezik sa vlastitom gramatikom i sintaksom, da tako kažem, jezik koji čovek mora razumeti ako želi shvatiti značenje mitova, bajki i snova".³

Na etnografskim predmetima za svakodnevnu upotrebu ili svečanosti, za običaje i kulture, otkrivamo upravo takve sadržaje, koji predstavljaju mitove, legende, bajke i snove stvaralaca i njihove zajednice. Izražene ideje u realističkom ili apstraktnom obliku, nama često nejasne i nerazumljive, bile su povezane sa namenskom ulogom predmeta preko simbola. Znaci govore o pripadnosti nekome ili nečemu, određuju položaj, uzrast, iskazuju osećanja, umeće i veštinu. Preko njih se želi uspostavljanje veze sa višim silama da bi se obezbedila plodnost, uspeh u poduhvatu, opstanak, stekla naklonost nedokučivog, odstranio zao uticaj. Prema tome, jasno je da narodna umetnost predstavlja i način sporazumevanja u horizontalnom i vertikalnom pravcu, u vremenu i prostoru, ali i izvan datog vremena i prostora. Umetničkim iskazom se uspostavlja odnos i prenose misli, osećanja i saopštenja izmedju članova zajednice, koji stvaraju tu i takvu umetnost, namenjenu sebi i svojim potrebama, čije poruke sami ispisuju i razumeju kako stvaraoci tako i korisnici. U vertikalnom pravcu prenose se poruke generacijama kako se i šta iskazivalo, kakva su bila shvatanja lepog, dobra i zla, čime se štitilo ognjište i dom, porodica i blago, po čemu su se raspoznavali članovi zajednice. Bez ove dimenzije ne bi se uspostavljala ona spona duhovne povezanosti izmedju pokoljenja toliko neophodna za nasledjivanje prikupljenog iskustva, dostignutog nivoa spoznaje u umetnosti o svetu u kojem živimo i o sebi samima. Tako se stalno povećava obim saznanja i stvara mogućnost za prevazilaženje i uspostavljanje neprekidnog niza mnogostrukih ponavljanja ali i stalnog postepenog unošenja novina sve do prelaska u nove sadržaje i oblike.

Saobraćanje medju članovima zajednice i izmedju zajednica kroz umetnost, usmereno je kao i svako komuniciranje na saradjivanje, povezivanje i jačanje medjusobnih veza i zajedništva, kako medju članovima bivstvujuće zajednice tako isto i medju pokoljenjima i zajednicama. To opštenje je moguće ako postoje ustaljeni znaci - simboli,

koje lako prepoznaju svi pripadnici zajednice - društva u kojem se preko njih iskazuju određene misli i osećanja, predstave o svetu.⁴ Simboli moraju biti relativno trajni i dovoljno nezavisni od emocija pojedinca. Moraju predstavljati deo zajednički "usvojenog" sistema, biti lako prepoznatljivi za većinu članova društva. Tako je, na primer, trougao, između ostalog simbol koji ima zaštitnu ulogu, a romb simbol materice i plodnosti. Lovački trofej je oznaka hrabrosti ali i apotropejom. Određjena kompozicija oblika i boja saopštava pripadnost selu, župi, verskoj, profesionalnoj grupi ili etnosu. Slobodna devojka se kitila cvetom a istrošena kada je izlazila na javne skupove i veselja obavezno je nosila "obeležje", najčešće u vidu nakita koji je dobila od mladoženjine porodice prilikom prosidbe. Na ovaj način pokazivala je svoj status, saopštavala da više nije slobodna već zaručena i drugi mladići nisu mogli računati na njenu naklonost.

Određjeni simboli poznati su i vrede samo u užim teritorijalnim okvirima ili manjim zajednicama. Drugi su opštiji i isti na velikim prostranstvima. Jedan simbol, takodje, ne mora imati samo jedno značenje, ona se mogu umnožavati a vremenom i preobražavati ili simbol može imati istovremeno nekoliko različitih značenja zavisno od predmeta i kompozicije u kojoj se nalazi, vremena i društva u kojem se primenjuje. Za razumevanje simbola potrebno je stoga poznavati društvenu i prirodnu sredinu u kojoj nastaje i razvija se, kao i verovanja, običaje i kulturne uticaje u istoriji datog društva. Medjutim, to ne onemogućava da simboli izazivaju i izvan konteksta estetske doživljaje i asocijacije druge vrste kod onih koji ih posmatraju. Ipak, ornamenti i drugi oblici, motivi, boje, odnosi površina itd., pre svega čine određjeni sistem pojmova i shvatanja.

Ornamenti spadaju u najrasprostranjenije načine iskazivanja misli i osećanja u narodnoj umetnosti. Lako se prilagođavaju svim vrstama materijala, a kao takvi mogu imati određene oblike estetskog. Ali, ne mora uvek biti razvijeno saznanje o njihovom estetskom sadržaju. Ornamentika je, prema Dj. Lukaču, već u ranim razdobljima ljudskog društva i umetnosti, verovatno u dugotrajnom prelasku od skupljačke na proizvodnju privredu, u eneolitu, neolitu i početku metalnog doba dostigla stepen savršenstva i određenu "vremensku neograničenost" uticaja i trajanja u umetničkom izražavanju.⁵ Ornamenti su od svog nastanka simbolične magijsko-religiozne predstave za njihove tvorce i korisnike, to jest, za svet i kulturu u kojoj žive. Tkalja je određe-

nim ornamentom - znakom štitila svoju rukotvorinu ili je, pak, obeležavala nekom nepravilnošću u izradi i ako su drugi ornamenti imali svoj madjijsko-simbolični sadržaj. Ovo proizilazi iz toga što neki ornamenti vremenom dobijaju samo dekorativno značenje u zajednicama koje usvajaju motiv kao likovni oblik ali ne preuzimaju i ne poznaju njegova primarna i druga značenja. Verovatno zato istoričari umetnosti često tvrde da je umetnost seoskog stanovništva, koju istovremeno izjednačavaju sa narodnom umetnošću, pretežno dekorativnog karaktera, a svakako i zato što je iskazana na upotrebnim predmetima. Pored ovoga, isti i slični oblici rasprostranjeni su na velikim prostranstvima, ponavljaju se i traju u dugim vremenskim razdobljima i zato što ornamentika u umetnosti viših društvenih slojeva gotovo i nema drugo značenje osim dekorativnog okvira ili detalja koji dopunjuje umetničko delo. Ona je preuzeti element bez značenja koje je imala za društvo u kojem je nastala i živela.

Ornament je likovna predstava. On se može menjati i u suštini ne zavisi od predmeta na kojem se nalazi. Njegov likovni izraz vidjenjem može biti uvek prepoznatljiv i razumljiv. Mada je u osnovi simbol, moguće ga je objašnjavati kao umetničku tvorevinu. Tokom razvitka doživljava mutacije prvobitnog sadržaja i dobija druga značenja.⁶ Ornament, znači, dobija i ona značenja koja mu pridajemo, odnosno ona, koja izaziva u našoj svesti svojim izgledom. Ono što je nekada imalo madjijsko i sveto značenje, dobija profani, dekorativni karakter, a na drugom mestu istovremeno se može održavati starija simbolika. Krst je za to, čini se, dobar primer i kao oblik, i kao simbol i kao predmet. Pojavljuje se u vrlo dalekoj prošlosti kao ornament - simbol kojem su u istoriji pridavana različita značenja. U praoblicima predpostavlja se da je simbolizovao spajanje, povezivanje, ljubav, seksualni odnos. Predstavljao je čoveka i bio njegova substitucija. U odredjenim oblicima i okolnostima označavao je sunce. Hrišćanstvo ga je preuzelo kao svoj simbol, oznaku pripadnosti religiji. Istovremeno krst u različitim stilizacijama i varijantama u umetnosti nehrišćanskih naroda ima i dalje sasvim druga značenja. Kako vidimo, značenja se mogu menjati, dobijati novi smisao i ako lik u osnovi ostaje isti. Medjutim, suština estetske vrednosti primenjene ornamentike sastoji se u kreativnoj sposobnosti onih koji je izvode a ne u preobražavanju i promeni značenja.

Likovni oblici izraženi u šematizacijama, u ornamentalnim apstrakcijama i stilizacijama, nastali su kroz dugotrajno izdvajanje najbitnijih odlika postojećeg sveta stvaralaca i korisnika. Tako su ti oblici za određenu kulturu postali opšte poznati znaci koji važe u zajednici i njenim predanjima, a od nastanka ili kasnije postepeno zaobeleveni su mističnim svojstvima. Kako se u dalekoj prošlosti, a i kasnije, sporo i mukotrpno dolazilo do novih saznanja i njihovog usvajanja, ovladavanja veštinama i opšteznačnosti obaveštenja koja sadrže oblici, boje i skladovi, stečeno se ljubomorno čuvalo i negovalo. Tradicija i običaji su glavni činioci u upornom nastojanju da se očuva nepromenljivost i ukupnost zajedničkih znanja i verovanja, i nedozvoljava lako uvođenje novotarija, misli S. Sokolov. Međutim, promene su uprkos svemu stalne i neminovne. U uslovima zatvorenosti i manje razvijenosti društva i kulture, tradicionalni oblici su čvršći, promene su usporenije. Važeći poredak stvari se teže narušava a vrednosti lakše prepoznaju. Ovo je svakako sputavalo razmah umetničkog stvaralaštva izvan ustaljenih tokova.

U uslovima kakvi su vladali u većini naših zemalja do kraja XIX veka, sačuvalo se društvo sa osobitim patrijarhalnim oblicima društvenje organizacije i odnosa. Zapravo, održavala se porodična zadruga a delimično i rodovsko-plemenska organizacija društvenih odnosa, izuzimajući Sloveniju i deo Hrvatske. Usled istorijskih zbivanja i odnosa u društvu, uspon privrede i društvene organizacije na Balkanskom poluostrvu je prekidan a razvitak usporen u odnosu na tokove u drugim delovima Evrope. U takvim uslovima ljudi su bili prinudjeni da znatno duže ostanu čvrsto povezani sa kulturom neposredne okoline i važećim normama. Često su bili sputavani ustaljenim ponašanjem, običajima, verovanjima, idealima i modelima, jer je to predstavljalo njih same, njihov svet i svakidašnjicu koja ih okružava. Kako je za takvo društvo i likovno stvaralaštvo, bez obzira na prisustvo estetskog shvatanja i osećanja, neodvojivi deo života i svakodnevnih potreba, a ne umetničko delo u savremenom smislu poimanja (na primer: preslica, nadgrobni spomenik, vez, muzički instrument, odeća), to je i ono bilo podvrgnuto istim normama.

Narodna umetnost najvećim delom iskazana je na upotrebnim predmetima, zato je neki pisci svrstavaju u "primenjenu umetnost". Za nju, istina, nije značajna unikatnost, već umnožavanje uzora bez strogog ponavljanja svih detalja. Međutim, to ne znači da ne poznaje

veće i manje vrednosti. Za tvorbe proizvedene u zanatskim i drugim radionicama koje su nastale pod uticajima i po uzorima stilske umetnosti može se reći da su pravljene i sa željom da predstavljaju umetnička dela. Takva su pročelja košnica u Sloveniji, ikone na staklu u panonskoj i jadranskoj zoni, duborezbarene škrinje jadranske zone, mijački duborez u Makedoniji itd. U ovu vrstu mogla bi se ubrojati i dela, pre svega seoskih samoukih umetnika, duboko prožeta tradicionalnim nasleđem u sadržaju, načinu izražavanja estetskog a oslobođena utvrdjenih okvira u narodnoj umetnosti.

Dekorativnost narodne umetnosti zasniva se na utvrdjenim rešenjima, ritmu predstavljenih motiva, ustaljenim bojama. Sve to bilo je značajno za simbolična značenja. Nisu joj potrebni složeni tehnički postupci u izražavanju, oni su uglavnom jednostavni: rezanje, klesanje, pletenje, šivenje, tkanje, vez, izvijanje grnčarije, kovanje, bojenje itd. U likovnom pogledu preteže stilizacija izražena u šematizaciji i geometrizmu uz naglašavanje atributa. Crtež je odsečan i uočljiv, boje jasne, živopisne i kontrastne

Najzad, narodnoj umetnosti kao delu kulturnog nasleđa često se pridaje i idealizovan značaj. Podiže se do neprikosnovenog odredjućeg obeležja zajedno sa drugim etnografskim karakteristikama bez sagledavanja dijalektičkog razvoja. U stvarnosti se, međutim, najčešće zapostavlja, ne poklanja joj se ni potrebna pažnja, niti se objektivno i kritički ocenjuju i prikazuju njene vrednosti. Stavrno učešće narodne umetnosti u savremenoj kulturi i umetnosti ima bez sumnje značajno mesto i smisao. Ona čini značajan preduslov za razvoj i odluku nacionalne umetnosti jer se njeni osnovni sadržaji nalaze u narodu kao osnovnom činiocu stvaranja pa i spoznavanja. Sposobnost naroda da stvara umetnike koji će oblikovati umetnička dela, izgrađivati sopstvene poglede na svet, proizilazi i iz toga koliko je njegovo bogatstvo sačuvanog iskustva i umetničkog blaga.⁷ Ne znači da se ovim isključuju protivurečnosti, pojave dela bez vrednosti, vulgarizacije, padova i uspona. Zavisno od istorijskih uslova, društveno-ekonomskih odnosa, verovanja, morala i drugog, uvek je bilo više ili manje prostora za stvaranje dela istinske vrednosti kao i onih bezvrednih. Svakako ona prava otkrivaju snagu i značaj stvaralaštva za opšte sporazumevanje i povezivanje a druga nemoć, nedostatak prave spona sa društvenom stvarnošću. Ali i jedna i druga su dokumenti koje treba procenjivati i izučavati.

Napomene

- 1 Upor. E.V. Sokolov, Kultura i ličnost, Beograd 1976, 61-62.
- 2 Op. cit, 68-69.
- 3 E. From, Zaboravljeni jezik, Zagreb 1970, 15.
- 4 E. Sokolov, op. cit. 117.
- 5 Dj. Lukač, Osobnost estetskog, Beograd 1980, 244.
- 6 Op. cit. 206.
- 7 Upor. E. Sokolov, op. cit. 88.